

MUHALEFET DEFTERİ

TÜRKİYE'DE MİZAH DERGİLERİ VE KARİKATÜR

Levent Cantek 1969 Ankara doğumlu. Bilkent Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler lisans eğitimi aldı, Gazi ve Ankara Üniversitelerinde Gazetecilik yüksek lisans ve doktora yaptı. Çizgi roman ve mizah ile ilgili çalışmalarını tanınıyor. Kültür tarihi ile ilgili çalışmalar yapıyor. TV dizi senaryoları yazıyor. Editörlük ve akademisyenliğini sürdürüyor. Kitapları: *Türkiye'de Çizgi Roman* (İletişim Yayınları, 1996), *Markopaşa: Bir Mizah ve Muhalefet Efsanesi* (İletişim Yayınları, 2001), *Karaoğlan: Erotik ve Milliyetçi Bir İkon* (Oğlak-Maceraperest, 2003), *Çizgili Hayat Kılavuzu* (der. İletişim Yayınları, 2002), *Çizgili Kenar Notları* (der. İletişim Yayınları, 2007), *Cumhuriyetin Buluş Çağı* (İletişim Yayınları, 2008), *Anadolu Masalları* (Dipnot Yayınları, 2009), *Şehre Göçen Eşek* (İletişim Yayınları, 2011), *Dumankara* (Grafik Roman, İletişim Yayınları, 2013), *Emanet Şehir* (Grafik Roman, İletişim Yayınları, 2014), *Uzak Şehir* (Grafik Roman, İletişim Yayınları, 2015), *Kuş Eppeği* (İletişim Yayınları, 2017).

Levent Gönenç 1968 yılında Ankara'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Ankara'da tamamladı. 1989 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun oldu. 1992 yılında yüksek lisans (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 1998 yılında doktora (Hollanda, Leiden Üniversitesi Hukuk Fakültesi) çalışmalarını tamamladı. Halen Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Küçük yaşlardan beri karikatürle ilgilenen Gönenç 1982-1990 yılları arasında *Turkish Daily News* gazetesinde günlük karikatürler çizdi. 1992 yılında Yapı Kredi Yayınları tarafından *Zamanın Çizgili Tarihi* isimli çizgili günlükleri yayımlandı. İnternet ortamında yayımlanan *altzine* dergisinde farklı görsel anlatım teknikleri denedi. 2003-2006 yılları arasında *Hayvan* dergisinde "Aile Çay Bahçesi" isimli köşesiyle karikatür çalışmalarını sürdürdü. Çeşitli dergi ve gazeteler için illüstrasyonlar yapan, animasyonla ilgilenen Gönenç karikatür tarihi ve teorisiyle ilgili yazılar da yazdı. Halen *OT* dergisi için "Göz Hakkı" adlı köşeyi hazırlamaktadır.

LEVENT CANTEK
LEVENT GÖNENÇ

Muhalefet Defteri

Türkiye’de Mizah Dergileri ve Karikatür

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 4893
Tarih - 111

Muhalefet Defteri - Türkiye'de Mizah Dergileri ve Karikatür / Levent Cantek - Levent Gönenc

Kitap editörü: **Burcu Uğuz**
Düzeltili: **Alper Zorlu**

Kapak ve sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Kapak deseni: **Berat Pekmezci**
Grafik uygulama: **Akgül Yıldız**

Baskı: Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş.
Orhangazi Mahallesi, 1673. Sokak, No: 34 Esenyurt / İstanbul
Sertifika No: 12039

1. baskı: İstanbul, Haziran 2017
ISBN 978-975-08-4007-4

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2017
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Kemeraltı Caddesi Karaköy Palas No: 4 Kat: 2-3 Karaköy 34425 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

Önsöz • 7

1. Türkiye’de Mizah Dergileri • 9

2. İthal Simge ve Metaforlar: Benzerlikler-Tekrarlar • 37

3. Karikatür Sanatında Stereotipler • 71

4. Karikatürün Sosyal ve Siyasi Olayları Etkileme Gücü Hakkında
Bir Yorum • 97

5. Mizah Dergileri ve Sol • 113

6. *Gırgır* • 153

7. Türkiye’de İslami Mizah • 188

Kaynakça • 215

Dizin • 223

Yayın notu:

Bu kitapta yer alan yedi bölüm, biri hariç, daha önce makale olarak yayımlandı. Birinci bölüm, Faruk Alpkaya ile Bülent Duru'nun derlediği *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim* (Phoenix Yayınevi, 2012) kitabında yer aldı. Dördüncü bölüm, Türkçe olarak *Toplumsal Tarih* dergisinin Ocak 2010 sayısında, İngilizce olarak, *International Journal of Comic Art* (IJOCA) dergisinin 17. cilt, 2. sayısında (2015); altıncı bölüm, *Toplum ve Bilim* dergisinin 1970'lerle ilgili 127. sayısında (2013), yedinci bölüm, *Birikim* dergisinin 268-269. sayılarında (2011) neşredildi. İkinci bölüm, Levent Gönenç'in 11. *Sosyal Bilimler Kongresi*'nde (2009) sunduğu bir tebliğe, beşinci bölüm ise, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, 9. ciltte (İletişim Yayınları, 2007) çıkmış Levent Cantek'in bir makalesine dayanıyordu; her ikisi de bu kitap için ortak bir çalışmayla geliştirildi.

Önsöz

Her kitabın bir hikâyesi olur, hele ki iki yazarlı bir kitapsa, yan yana gelmenin, ortaklık etmenin lafı, sözü mutlaka artar, genişler. Bizi bir araya getiren hissiyat, doğal olarak “çizgili şeylere” olan tutkumuzdu. Arkadaşlığımıza vesile olduğu gibi, konuşarak hasbihal ettiğimiz meseleleri yazmaya da zorladı bizi. Merak ettiğimiz, “yazılmasa kaybolacak” dediğimiz, vehmettiğimiz, önemsemediğimiz ayrıntılar hakkında yazmaya, evet, galiba bu sebeple başladık. Tutkumuz olmasaydı yazamazdık, bu kitap da olmazdı.

Ömrümüz oldukça benzer konularla uğraşmaya devam edecek, olabilirse başka çalışmalar yapmaya girişeceğiz. Bunu söylerken “çizgili şeyler” dediğimiz alanda yapılacak çok iş, yazılacak çok ayrıntı, çok hikâye, çok dergi ve çok sanatçı olduğunu biliyoruz. Popülerlikle sanatın, siyasetle apolitizmin, ticari rekabetle avangardlığın kesişip ayrıştığı noktalarda kaybolmaya yüz tutan, tartışılması ve anlatılması gereken bir “tarih” duruyor. Memleket kamusallığının ve yaşanan/geçen zamanın anlaşılabilmesinde mizah dergileri, popüler çizgiler, espri ve karikatürler büyük bir önem arz ediyor. Mutlaka akademik bir ilgiyle dikkate alınmaları gerekiyor.

Uzun süre bir meseleye aşkla, tutkuyla bakarsanız benzerlerinize, sizden önce düşünmüş ve yazmış olanlara da dikkat kesiliyorsunuz. Karikatür üstüne düşünen, mizah dergileri hakkında yazan sahiden çok az. Hele Türkiye’de... Tek tek isim saymayacağız ama bu alanda yazılmış her şeyi, çok genç yaşlardan itibaren hayranlıkla okuduğumuzu, çoğunu başucu kitabı gibi kullandığımızı, onlardan çok şey öğrendiğimizi peşinen belirtelim. Bu kitap, onlar olmasaydı, bağlam, referans ve bakışlarımız farklı bile olsa, mutlaka çok daha zor yazılacaktı. Umarız, bizim yazdıklarımız da en az onların yazdıkları kadar iştah açıcı olur, ilerki yıllarda başka çalışmalara kaynaklık eder ve umarız bu kitapla “çizgili şeylere”, mizah dergilerine ve karikatüre farklı bir açıdan bakmak isteyenler için yeni bir pencere açabiliriz.

Levent Cantek - Levent Gönenç
Ankara, 15 Mart 2017

Türkiye’de Mizah Dergileri

Türkiye’de mizah dergilerinin oldukça uzun bir tarihi vardır; Osmanlı döneminde başlayan mizah dergiciliği iniş ve çıkışlarla günümüze kadar var olmayı başarmıştır. Basın tarihimizde daima en çok satan dergiler arasında yer alan mizah dergileri popüler kültür ve gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Özellikle 1970’li yıllarda yayımlanmaya başlayan *Gırgır* ve *Gırgır*’dan türeyen diğer dergiler halk tarafından çok sevilmiş, sadece satış başarısı anlamında değil, toplumsal hayattaki etkileri itibarıyla da kimi zaman diğer basın-yayın organlarının bir adım önüne geçmiştir. Özellikle 14-23 yaş arası gençlerin bu dergilerdeki tiplerin isimleriyle birbirlerine hitap etmeleri, bu dergilerde yayımlanan esprileri kendilerine uyarlayarak yeniden üretmeleri, bu dergilerin sevilen kahramanlarının ağzıyla konuşmaları bunun bir göstergesidir. Ayrıca, çeşitli dönemlerde gündelik dile ve argoya sirayet etmiş pek çok sözcüğün mizah dergileri kaynaklı olması da dikkat çekicidir.

TÜRKİYE’DE MİZAH DERGİLERİNİN KISA TARİHÇESİ

Türkiye’de mizah dergiciliğinin Teodor Kasap tarafından yayımlanan ilk bağımsız mizah dergisi *Diyojen* (1870-1873?) ile başladığı kabul edilir.¹ Osmanlı İmparatorluğu’nda Batılılaşma/modernleşme hareketlerinin hız kazanmasıyla canlanan basın hayatında mizah dergileri de kendilerine yer bulurlar.² I. Meşrutiyet’in ilanına kadar *Diyojen*’den başka, *Çingiraklı Tatar* (1873), *Hayal* (1873-1877), *Tiyatro* (1874-1876), *Latife* (1875), *Kara Sinan* (1875), *Meddah* (1876) ve *Çaylak* (1876) gibi hatırlanan mizah dergileri vardır.³ Bu dergilerin pek çoğu kısa ömürlü olsa da etkili bir siyasi muhalefeti sayfalarına taşıyarak I. Meşrutiyet’in ilanına doğru giden yolda hatırı sayılır destek görürler.

1 Çeviker, Turgut, “Ana Çizgileriyle Osmanlı Karikatürü”, *Toplumsal Tarih*, 2004, S. 122, s. 72-77.

2 Osmanlı döneminde yayımlanan mizah dergilerinin koleksiyonlarına Milli Kütüphane’den ulaşılabilir. Yakın zamanda bu dergilerin çoğu dijital ortama da aktarılmış bulunmaktadır. Milli Kütüphane’nin internet sitesinde bu dergiler incelenebilir ve dijital formatta kişisel bilgisayarlara indirilebilir.

3 Çapanoğlu, Münir Süleyman, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1970.

Osmanlı’nın 1876 Anayasası’nın ilanı ile başlayan parlamenter monarşi deneyimi uzun sürmez; Padişah II. Abdülhamid anayasayı askıya alır ve parlamentoyu dağıtır (1878). Sonrasında gelişen ve otuz üç yıl süren baskı rejiminde İstanbul’da mizah dergilerinin yayımlanması mümkün olmaz. Bu dönemde mizah dergileri yurtdışında yayımlanarak Osmanlı topraklarına gizlice sokulur. Sürgünde yayımlanan *Hayal*, *Hamidiye*, *Beberuhi*, *Pinti*, *Davul*, *Dolap*, *Tokmak*, *Curcuna* gibi dergiler Jön Türk muhalefetinin iletişim araçlarına dönüşürler.⁴ 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Osmanlı topraklarında deyim yerindeyse bir mizah dergisi patlaması yaşanır.⁵ Sadece 1908 yılı itibariyle kırkı aşkın mizah dergisi yayımlanmaktadır. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra yayımlanan dergilerin çokluğu otuz üç yıl boyunca bastırılmış bir toplumsal muhalefetin abartılı dışavurumu olarak değerlendirilebilir. Söz konusu dönemde yayımlanan dergiler bir yandan rövanşizm arzusuyla II. Abdülhamid’i hicvederken, diğer yandan geç ve zor gelen özgürlüğü kutsayarak ve bu içeriği biteviye tekrarlayarak asıl niteliklerinden önemli ölçüde uzaklaşır. 1909 yılında, yayımlanan mizah dergilerinin sayısında ciddi bir düşüş görülür.⁶ Zamanla II. Abdülhamid’i tasfiye ederek özgürlük vaadiyle iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi de baskıcı bir rejime yönelince, buna ilk karşı çıkanlar arasında yine mizahçılar vardır, ancak yeniden yeşeren bu mizahi muhalefet İttihat ve Terakki sansürüyle susturulur. Süregelen savaş koşulları ve ekonomik yoksunlukların dayatmasıyla 1914 yılında İstanbul’da sadece üç mizah dergisi çıkabilecektir; *Leylak*, *Feylosof* ve *Karikatür*.

Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş sürecinde mizah dergileri azalan satışlar, yükselen baskı maliyetleri nedeniyle iniş çıkışlar yaşasa da, her zaman toplumsal hayatın içinde yer alacaktır. Osmanlı’nın son zamanlarında yayımlanan pek çok mizah dergisi arasında şu dergiler anılabilir: *Kalem* (1908-1911), *Boşboğaz ile Güllabi* (1908), *Geveze* (1908-1909), *Davul* (1908-1909), *Eşref* (1909), *Laklak* (1909), *Eşek* (1910), *Cem* (1910-1912), *Cadaloz* (1911), *Hande* (1916-1917).⁷ Bu dergiler arasında en başarılı ve uzun ömürlü olanı 1908 yılında yayımlanmaya başlayan ve aralıklarla da olsa yayını 1950 yılına kadar –Cumhuriyet döneminde de– süren *Karagöz*’dür.

Kurtuluş Savaşı yılları, bir yandan işgalci güçlere karşı bir var olma mücadelesi, diğer yandan ülke içindeki güçlerin birbirleriyle olan siyasi re-

4 Çeviker, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-I, Tanzimat ve İstibdat Dönemi (1867-1878/1878-1908)*, Adam Yayınları, İstanbul, 1986.

5 Kabacalı, Alpay, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1990.

6 Çeviker, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-II, Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, C. 2, Adam Yayınları, İstanbul, 1988.

7 Öngören, Ferit, *Cumhuriyet’in 75. Yılında Türk Mizah ve Hicvi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.

Karagöz dergisinin 1909 tarihli bir sayısının kapağı.

kabetiyle geçecektir. Bu dönemde işgal altındaki Osmanlı topraklarında iki ayrı hükümet vardır: Saltanat yanlısı “İstanbul Hükümeti” ve Kurtuluş Savaşı’nda inisiyatifi fiilen ele geçiren Mustafa Kemal önderliğindeki “Ankara Hükümeti”. Mizah dergileri bu ayrışmanın doğrudan tarafıdır; bir yanda Sedat Simavi tarafından çıkarılan ve Ankara Hükümeti’ni destekleyen *Güleryüz*, diğer yandan Refik Halit Karay tarafından çıkarılan ve İstanbul Hükümeti’ni destekleyen *Aydede*.⁸ Mustafa Kemal önderliğinde Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasının ardından *Aydede* kapanır, derginin sahibi ve başyazarı Refik Halit Karay ile en önemli karikatürcüsü Ahmet Rıfki (Hain Rıfki) yurtdışına kaçmak zorunda kalır.⁹ Dergide aralıklarla çalışmaları yayımlanan Yusuf Ziya (Ortaç) ve Orhan Seyfi (Orhon) *Aydede*’nin boşluğunu doldurmak amacıyla *Akbaba* adlı yeni bir mizah dergisi çıkarmaya başlarlar. *Akbaba*, sadece *Aydede*’nin boşluğunu doldurmakla kalmayacak, Cumhuri-

8 Çeviker, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-III, Kurtuluş Savaşı Dönemi (1918-1923)*, Adam Yayınları, İstanbul, 1991.

9 Apaydın, Mustafa, *Türk Mizahında Bir Dönüm Noktası Aydede*, Karahan Kitabevi, Adana, 2007.

Aydede dergisinin logosu.

yet tarihinin en uzun ömürlü dergisi olacak, aralıklarla da olsa 1977 yılına kadar yayımlanacaktır.¹⁰ Sedat Simavi ise, Cumhuriyet döneminde mizah dergileri çıkarmakla birlikte asıl olarak magazin yayıncısı olarak tanınacak ve 1948 yılında Türkiye basın tarihinin en önemli gazetelerinden biri olan *Hürriyet*'i kurarak ayrı bir mecrada yoluna devam edecektir.

Cumhuriyet'in ilk çeyrek yüzyılında *Akbaba* (1922) mizah dergisi olarak neredeyse rakipsizdir. Aralıklarla kendisiyle rekabet eden yeni mizah dergileri çıkacak ama hemen hepsi kısa ömürlü olacaktır. Bu dönemin tek istisnası 1936 yılında Sedat Simavi tarafından yayımlanmaya başlayan *Karikatür* (1936-1948) dergisidir; bu dergi kapanana kadar oldukça ses getirecektir. *Akbaba*'da çizen Cemal Nadir (Güler) ile *Karikatür*'de çizen Ramiz Gökçe arasındaki mesleki rekabetin başlangıcı 1930'lu yıllarda bu dergilerde çizdikleri zamanlarda başlar. Daha sonra hem Ramiz (*Mizah*, 1946-1951) hem Cemal Nadir (*Amcabey*, 1942-1944) kendi mizah dergilerini yayımlarlar.

Akbaba'nın uzun ömrü, mizahi maharet ve devamlılık kadar hemen her dönem siyasi iktidarla kurmayı başardığı yakın ilişkilere borçludur. Yayıncısı Yusuf Ziya Ortaç, muhalefet partilerini eleştirmesi için maddi teşvik almış, dergisine resmi abonelikler sağlamış, kâğıt alımında kolaylıklar elde etmiştir. Öyle ki, bu kazanımlarını 1923-1950 döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP), 1950 sonrasında Demokrat Parti'den (DP) elde etmiş, iktidar değişiminde daha önce yandaş olduğu partiyi bu kez eleştirmeye başlamıştır. 27 Mayıs'ın hemen ertesinde şiddetli bir DP karşıtı ve CHP yandaşı olmuş, DP'nin devamı olan Adalet Partisi (AP) iktidara geldiğinde de yeniden CHP karşıtlığına dönmüştür. Derginin pragmatik tutumu, yayıncısının kişilik özelliklerine bağlanabileceği gibi, 1960'lı yıllara kadar Türkiye'de basının siyasi iktidar ile kurduğu ekonomik ilişkiyle doğrudan ilgilidir.¹¹ Basın-yayın teknolojisinin gelişmemesi, dağıtım imkânlarının yetersizliği nedeniyle gerek günlük gazeteler, gerekse dergiler yüksek satışlara

10 Cantek, Levent, *Akbaba Mizah Dergisi (1922-1977) Örneğinde Türkiye’de Medya, Siyaset ve Toplumsal Yaşamın Dönüşümü*, 107K461 no'lu Tübitak-SOBAG Proje Raporu, Ankara, 2009.

11 Cantek, Levent, *age*.

Akbaba'nın Şevki Çankaya tarafından çizilen 1942 tarihli bir kapağı.

ulaşamamakta, resmi reklam gelirleri basın için hayati önem taşımaktadır. “Gazete ve dergiler, okurlar ve ilan verecek müşteriler için çıkar” gibi bir iktisadi doğruyu düşünürsek, devlet uzun yıllar en büyük, çoğu zaman tek reklam veren müşteri olmuştur. Sonuç olarak *Akbaba*, yayını hükümetlerin siyasi tutum ve algısına göre biçimlendirdiği için uzun ömürlü olmayı başarabilmiş bir mizah dergisidir.

1923-1950 yılları arasında yayımlanan mizah dergilerinin ortak özelliği CHP'nin tek parti iktidarını eleştirmemeleri, daha doğrusu eleştirememeleri veya aktif olarak bu partiyi desteklemeleridir. Bu açık ilke, 1946 yılında Sabahattin Ali ve Aziz Nesin ikilisinin birlikte çıkardığı *Markopaşa*'nın yayımlanmasıyla bozulur.¹² Böylesi bir yayının çıkabilmesi yine döneme ve koşullara bağlıdır. Savaş bitmiş, Türkiye dış politikasını galip devletler yönünde, “demokrasi” ilkeleri çerçevesinde geliştirmeye karar vermiştir. Muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilmiş, serbest seçimlere gidileceği açıklanmıştır. *Markopaşa* bu dönemde benzeri olmayan bir canlılıkla

12 Cantek, Levent, *Markopaşa, Bir Mizah ve Muhalefet Efsanesi*, 2. Baskı, İletişim, İstanbul, 2015.

Marko paşa

Markopaşa'nın logosu.

tek parti iktidarını eleştiren bir yayın olarak çıkar ve büyük bir ilgi görür. Ancak gerek CHP’yi, gerekse parti içinden çıkan ana muhalefet partisi DP’yi eleştirmesi ve kimi sol eğilimleri “komünist” olarak yaftalanmasına neden olacaktır. Söz konusu yafta da yine döneme özgüdür. Demokrasiye ve Batı Bloku’na ilişkin siyasi tercihlerde bulunulunca, resmi devlet politikası olarak antikomünist bir tutum geliştirilmiş, özellikle Amerika’ya karşı, Türkiye’de hiç olmadığı ölçüde büyük bir komünizm tehlikesi olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. *Markopaşa* ve üreticileri¹³ bu tutumun bir parçası olarak komünist olmakla suçlanmış, günün basınında linç ölçüsünde marjinalize edilmişlerdir. *Markopaşa* kapatılmış, *Malumpaşa*, *Merhumpaşa* gibi farklı isimlerle çıkmayı denemişse de başlangıçtaki beklenmedik satış rakamlarına bir daha ulaşamamıştır. Giderek azalan satışlar nedeniyle bu dergiler de kapanmak durumunda kalmıştır.

DP’nin iktidara geldiği 50’li yılların başlarında gündelik hayatı ve siyaseti izleyen popüler bir mizah dergisi yoktur. *Akbaba*, 1952 yılında yeniden yayımlanmaya başlayarak bu boşluğu bir kez daha doldurur. *Markopaşa*’nın yayıncılarından biri olan, komünist suçlaması nedeniyle 1950 sonrasında gazete ve dergilerde yazı yazamaz hale gelen Aziz Nesin geçim sıkıntısı nedeniyle *Akbaba*’da imzasız ya da mahlas kullanarak yazılar yazmaya başlamıştır. Yusuf Ziya Ortaç’ın anılarında yazdıklarına bakılırsa, Nesin’in yazı yazabilmesi için başbakana varıncaya kadar siyasi iktidarın çeşitli kesimlerinden izinler alınmıştır. Nesin, uzunca bir süre imzasını kullanmadan çalışmak zorunda kaldığı dergide hem mizahçılığını geliştirmiş hem de kazandığı uluslararası başarılar nedeniyle giderek popülerleşerek genç kuşakları etkilemiştir. *Akbaba*, Nesin sayesinde politik ve apolitik mizahi yaklaşımlarını yenilemiştir. Öyle ki, Aziz Nesin sadece *Akbaba*’yı değil, mizah dergiciliğini ve dolayısıyla mizah üreticilerini siyaseten yönlendirmiştir. Anti-Sovyet tutumu, yerliliği ve popülistliği özellikle Oğuz Aral ve ardından gelen üreticilerin siyasi tutumlarına çeşitli ölçülerde yansımıştır.

13 Üreticiler derken aksi belirtimedikçe derginin yazar ve çizerlerini, içeriği oluşturan sanatçı kadrosunu kastediyoruz.

1950-1960 arası yayımlanan mizah dergilerinden iki örnek: *Taş* ve *Taş-Karikatür*.

1950-1960 arası DP iktidarı döneminde yayımlanan *Akbaba* dışındaki önemli mizah dergileri şunlardır: *41 buçuk* (1952), *Tef* (1954-1955), *Dolmuş* (1956-1958), *Taş* (1958-1959), *Karikatür* (1958-1959), *Taş-Karikatür* (1959).¹⁴ Bu dergiler, *Akbaba*'dan farklı olarak DP yönetimine muhaliftir. Türk mizah tarihi açısından geliştirdikleri yeni karikatür anlayışı dolayısıyla da önemlidir. O güne kadar hâkim olan bol yazılı, adeta "çizgili fıkra" niteliğindeki karikatür anlayışına karşı çıkararak, Amerika'da Saul Steinberg, Fransa'da Chaval, Bosc ve André François gibi çizerlerin öncülüğünü yaptığı yazısız, grafik unsurları öne çıkaran bir karikatür anlayışını benimserler. *Akbaba*'ya alternatif olarak tasarlanan bu dergilerden hiçbiri, üstelik yenilikçi ve estetik yönlerine rağmen, uzun ömürlü olamamıştır. Bu başarısızlıklarında DP'nin baskıcı tutumunun büyük payı olduğu, özellikle kâğıt tahsisatında engellemelerle karşılaştıkları iddia edilmiştir.

27 Mayıs 1960'ta Silahlı Kuvvetler (aydın ve bürokratların açık, CHP'nin ise örtülü desteğiyle) siyasete müdahale eder. Bu müdahalenin esas olarak iki nedeni olduğu söylenebilir: DP iktidarının siyasi ve ekonomik anlamda düşüşe geçmesinin ardından muhalefet üzerinde baskısını artırması ve Cumhuriyet'in temel değerlerine karşı tehdit olarak algılanan uygulamalara

¹⁴ Bu dönemde yayımlanan mizah dergilerinin dökümü için bkz. Kayış, Yasın, *Demokrat Parti Döneminde Siyasi Karikatür*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2009.

girişmesi. Müdahalenin tek hedefi DP’dir ve parti tümüyle siyasi alandan tasfiye edilir. 1960 sonrasında, örneğin II. Meşrutiyet’te olduğu gibi bir mizah dergisi patlaması yaşanmaz, ancak yayımlanmakta olan veya yayınına yeniden başlayan dergilerde DP iktidarına karşı müthiş bir tahkir (aşağılama) kampanyası başlar. Kimi mizah dergilerinde DP yöneticilerinin asılması için açıktan açığa bir kampanya dahi yürütülür.

Bu dönemde *Akbaba* varlığını sürdürmektedir. Bunun dışında *Tef* 1960 yılında yeniden yayımlanmaya başlar. Aziz Nesin tarafından yayımlanan *Zübük* (1962), Bülent Şeren tarafından yayımlanan *Amcabey* (1963) ve Selim Bilmen tarafından yayımlanan *Pardon* (1964) dönemin yeni mizah dergileridir. Ancak yenilik daha çok dergilerin yeni/ilke kez çıkmasıyla başlamasıyla ilgilidir. Tarz olarak *Akbaba*, sayfa tasarımından espri anlayışına kadar, çeşitli düzeylerde –bazen taklit ölçüsünde– izlenmektedir. 60’lı yıllardaki en önemli değişim basım-yayım tekniklerindeki yeniliklerden ortaya çıkar. Bu teknolojik gelişmeler, mizah dergilerini de dönüştüreceklerdir. Yüksek baskı sayılarına ulaşmak o tarihlere değin teknik olarak mümkün değilken veya gazete-dergi satışları İstanbul merkezliyen, yeni ofset matbaa makineleri ve karayolunun gelişimine bağlı olarak büyüyen dağıtım şirketleri, koşulları olumlu yönde bütünüyle farklılaştırmıştır. Pek çok derginin satış adedi yüz bini geçmiş, Simavi kardeşlerin gazeteleri olan *Hürriyet* ve *Günaydın* milyonu aşan satışlarıyla daha önce görülmemiş bir sermaye birikimine ulaşmışlardır. Bu gelişim öylesine öldürücü etki yaratmıştır ki, geçmişin önemli gazete ve dergilerinin büyük çoğunluğu 1960 sonrasında yaşayamamıştır. *Akbaba*, adı mizah dergisiyle özdeşleşen bir marka olduğu için yaşasa da, basındaki büyümeden faydalanamamıştır. Yazılı basında yaşanan görsel değişim nedeniyle “eski” görünmektedir. Yusuf Ziya Ortaç’ın vefatından sonra dergiden bir grubun ayrılarak *Papağan* adlı bir dergi çıkarması bile bir rant paylaşımı olmakla birlikte, az satışı, eskimiş bir derginin rantının paylaşımıdır. Dergi kadroları, dışarıdan sınırlı telif alımları¹⁵ sayılmazsa üç beş kişiliktir. Birbirleriyle rekabet halinde olan Simavi kardeşlerin mizah dergiciliğine girmesiyle benzeri görülmemiş bir büyüme yaşanacaktır.

26 Ağustos 1972 tarihi bu bağlamda Türkiye mizah dergiciliğinde bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte, Oğuz Aral yönetimindeki *Gırgır* dergisi Haldun Simavi’nin *Gün* gazetesinin ücretsiz eki olarak verilmeye başlanır. Dergi ilgi görünce kısa bir süre sonra 1973 yılında bağımsız olarak yayımlanmaya başlar.¹⁶ 1976 yılında Oğuz Aral’ın kardeşi Tekin Aral yönetiminde bir başka dergi karşımıza çıkar: *Fırt*. Bu derginin yayımlanma kararının arkasında

15 Mizah dergileri, genellikle daha ucuza mal olduğu için veya ihtiyaç olduğunda kendi kadroları dışından hizmet alımı yaparak öykü, fıkra, karikatür, vinyet ya da çizgi roman satın alırlar.

16 Çakır, Devrim, “70’li Yılların Karikatür Dili: Gırgır”, *Popüler Tarih*, 2001, S. 14, s. 90-95.

Gırgır, *Fırt* ve *Çarşaf* dergilerinin ilk sayıları.

öncelikle *Gırgır*'ın bağlı olduğu yayın grubunun pazardaki payını büyütme isteği olduğu düşünülebilir. Ancak bunun yanında *Gırgır* ile *Fırt* arasında zaman içerisinde iyice berraklaşan bir işbölümünden de söz etmek gerekir. *Gırgır*, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren siyasi tavrını netleştirdikçe politik mizah alanını genişletir, apolitik mizah alanını ise büyük ölçüde *Fırt*'a devreder.

Gırgır'ın yayımlandığı dönemde *Gırgır* ve *Fırt*'tan başka kayda değer iki mizah dergisinden söz edilebilir: *Çarşaf* (1975) ve *Mikrop* (1978).¹⁷ Semih Balcıoğlu yönetiminde çıkarılan *Çarşaf*, *Gırgır*'a rakip olarak düşünülen, albenisi *Gırgır*'a göre daha fazla, ancak içerik olarak *Gırgır*'dan daha "yavan" bir dergidir. *Çarşaf*, biçim ve içerik olarak daha çok Amerikan *Mad* dergisine benzer. Başlangıçta iyi bir satış grafiği çizse de *Çarşaf*, *Gırgır*'ı tahtından indiremez. Özetle *Çarşaf*, okuyucunun kimyasını *Gırgır* kadar iyi çözemez.

Mikrop ise ticari kaygılardan ziyade ideolojik kaygılarla *Gırgır*'dan ayrılan bir grup genç çizer tarafından kurulur. *Gırgır*'a göre daha solda duran *Mikrop* içeriğinde cinselliğe ve iğrençliğe *Gırgır*'a kıyasla misliyle yer vererek farklı bir yol izler. *Mikrop*, 68 sayı sonra okurlarına veda eder ve *Gırgır*'dan ayrılan çizerler "baba ocağı"na geri döner. *Mikrop* dergisi çok yüksek bir tiraj yakalayamasa da, Türkiye mizah dergiciliğine 1990 sonrası hâkim olan marjinal-radikal anlayışın temelleri *Mikrop* kadrosu tarafından atılır.¹⁸

Oğuz Aral'ın mizah dergiciliğine getirdiği en büyük katkı, öncelikle telif ödemelerinde kendini gösterir. Geçmişte sınırlı bir kadroyla çıkan, az

17 Bu dönemde yayımlanan mizah dergilerinin dökümü için bkz. Sipahioğlu, Ahmet, *Türk Grafik Mizahı, 1923-1980*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999.

18 Gönenç, Levent, "Arka Sokakların Dergisi *Mikrop*", *Çizgili Kenar Notları* içinde, der. Levent Cankat, İletişim, İstanbul, 2007.